

הלאומיות

ראשית הדרך

אליעזר דומקה, חנה אורבך, צפרייר גולדברג

משרד החינוך

ספר לימוד לחטיבה העליונה

מרכז זלמן שזר ירושלים

הלאומיות

ראשית הדרך

אליעזר דומקה, חנה אורבך, צפיר גולדברג

ספר לימוד לחטיבה העליונה

משרד החינוך

אישור מס' 4187

אושר בתאריך: 15.04.08

מרכז זלמן שזר

ירושלים

Nationalism

The Origins of Nationalism

ריכוז הפרויקט: דבורה קליין, מעין אבינרי־רבהון, פלורנס רואו

עריכה דידיקטית: חנה אורבך וצפריר גולדברג

ייעוץ וסיוע: פרופ' משה צימרמן, פרופ' יוסף גולדשטיין,

ד"ר זהר מאור, פרופ' חיים סעדון

עריכת לשון: אביטל רגב־שושני

מפות: סטודיו גדעון דן

עיצוב: גאמא עיצובים, ירושלים

מביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

מסת"ב 3-242-227-965-978 ISBN

מספר קטלוגי 185-565 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ח

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2008

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו,
בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה,
ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: גאמא עיצובים, ירושלים

לוחות והדפסה: דפוס פרינטיב, ירושלים

**ספר זה יוצא לאור
לזכרה של
לאה רוצ'קינד קבאקוף ז"ל
בסיוע
קרן מורשה
Legacy Heritage Fund Ltd.
of New York & Jerusalem**

לאה רוצ'קינד קבאקוף ז"ל הייתה אישה אצילת נפש, משכילה, נדיבה וציונית. היא הגרה לארצות הברית עם בעלה הרשל קבאקוף כדי להימלט מרדיפות היהודים בברית המועצות. בני הזוג זכו לשלווה אבל עבדו קשה לפרנסתם, הוא כנגר והיא כבעלת דוכן למכירת פירות. משפחת קבאקוף עזרה לנצרכים, ובחגים שלחה גברת קבאקוף חבילות אוכל למשפחות נזקקות בעילום שם. כמו כן דאגה תמיד לזקני הקהילה וסעדה אותם בחוליים. בין לבין הייתה רעיה מסורה, אם גאה וסבתא אהובה.

לפני פטירתה, בשנת 1960, לא יכלה לדעת כי חנות הבגדים שפתחו בתה בלה וחתנה הארי ווקסנר עם ילדיהם תהפוך במהרה לתאגיד מסחרי בינלאומי. בעקבות הצלחתם הכלכלית הקימו בני המשפחה קרנות סיוע התורמות לפרויקטים במדינת ישראל, למטרות ציוניות ולקידום התרבות, המדעי, הרפואי והחינוכי של יהודים ברחבי העולם. אחת הקרנות, "Legacy Heritage Fund of New York & Jerusalem", תרמה לפרסום ספר זה, המנציח את זכרה של לאה קבאקוף, שחינוכו של הדור הצעיר היה כה קרוב ללבה.

תוכן העניינים

מבוא

6

שער ראשון – לאומיות כללית

יחידה א: מהי לאומיות

- פרק 1. מהי לאומיות? 9
- פרק 2. צמיחת הלאומיות במאה ה־19 10
- פרק 3. לאומיות אתנית ולאומיות אזרחית 16
- פרק 4. מרכיבי התרבות והזהות הלאומית 18
- פרק 5. הלאומיות והחברה 22
- פרק 6. שימור מורשת או המצאת מסורת? 24

יחידה ב: הלאומיות משנה את פני אירופה

- פרק 7. התפתחויות בתפיסות הלאומיות במאה ה־19 29
- פרק 8. תוצאות המאבקים הלאומיים 30

יחידה ג: הלאומיות והמלחמה הגדולה (מלחמת־העולם הראשונה)

- פרק 9. מלחמת־העולם הראשונה 40
- פרק 10. אירופה אחרי המלחמה 49
- פרק 11. הסדרי השלום 52

שער שני: לאומיות יהודית

יחידה ד: צמיחתה של לאומיות יהודית באירופה

- פרק 12. גורמים שעיכבו התעוררות לאומית יהודית 63
- פרק 13. הגורמים שעודדו את צמיחתה של הלאומיות היהודית 70

יחידה ה: התנועה הציונית בשנים 1881–1914

- פרק 14. ראשיתה של הציונות – "חובבי ציון" 81
- פרק 15. הרצל והציונות המדינית 85
- פרק 16. הקמת התנועה הציונית 89

**יחידה ז: היישוב היהודי בארץ-ישראל והתנועה
הציונית בזמן מלחמת-העולם הראשונה**

- 167 פרק 27. היישוב בארץ-ישראל
בתקופת המלחמה
- 171 פרק 28. עמדות היישוב והתנועה הציונית
בתקופת המלחמה

יחידה ח: לאומיות במבט משווה

- 182 פרק 29. לאומיות יהודית ולאומיות כללית –
בחינה השוואתית

- 190 **מילון מושגים**

- 197 **מקורות לתמונת**

- 101 פרק 17. המחלוקת בין הציונות המדינית
והציונות המעשית לאחר מות הרצל
- 104 פרק 18. הציונות הרוחנית
- 108 פרק 19. הציונות הדתית
- 112 פרק 20. הציונות הסוציאליסטית
- 118 פרק 21. סיכום – פעילות ציונית בגולה,
1881–1914
- 121 פרק 22. גילויים נוספים של לאומיות יהודית

**יחידה ו: פעילות ציונית בארץ-ישראל בשנים
1881–1914**

- 130 פרק 23. ארץ-ישראל בשלהי המאה ה-19
- 135 פרק 24. העלייה לארץ בשנים 1881–1914
- 138 פרק 25. התיישבות יהודית חדשה בארץ-ישראל
- 157 פרק 26. הישגי "היישוב החדש" בתחומי הביטחון,
הפוליטיקה, התרבות והחינוך

מבוא

השער השני דן בהתפתחותה של לאומיות יהודית, ובמרכזה התנועה הציונית. התנועה הציונית, שראשיתה בסוף המאה ה־19 באירופה, היא שהניחה את היסודות להקמת מדינה לעם היהודי בארץ־ישראל בשנת 1948. בפרקים בשער זה תיבחן התשתית הרעיונית של הלאומיות היהודית, וכן דרכי ההגשמה של הרעיונות במציאות הקונקרטי באירופה ובארץ־ישראל.

שני שערי הספר מסתיימים במלחמת־העולם הראשונה – מלחמה שבה מילאה הלאומיות תפקיד מרכזי. המלחמה פתחה עידן חדש בחיי האומות באירופה ובתולדות העם היהודי. בפרק האחרון של הספר נערכת השוואה בין מאפייניה וגילוייה של הלאומיות בעמי אירופה ובין מאפייניה וגילוייה של הלאומיות היהודית.

הספר בנוי כיחידות של כמה פרקים. תקציר בראש כל יחידה מאפשר לקורא להתרשם באופן כללי מן הנושאים העיקריים של היחידה. בסופם של הפרקים ושל היחידות מוצגות שאלות לסיכום ולחשיבה. בנוסף לטקסט שנועד לקריאה רציפה, מופיעים קטעים לחקירה, להעשרה ולהמחשה. מקורות ראשוניים, תרשימים, מפות, תמונות וטבלאות – כל אלה מאפשרים למידה וחקירה היסטורית, של תלמידים ומורים, באמצעות חומרי הגלם וכלי הניתוח של ההיסטוריון.

לימוד פורה,
צוות המחברים

ספר זה עוסק באחד הכוחות החזקים ביותר בעולם במאתיים השנים האחרונות – הלאומיות. הלאומיות חוללה שינויים עמוקים בחיי הפרט, בחברה, במדינה וביחסים בין המדינות. הרעיון הלאומי התפתח באירופה בסוף המאה ה־18 ובמהלך המאה ה־19, ומאז התפשט ליבשות אחרות. עד היום – בתחילת המאה ה־21 – הלאומיות היא מניע מרכזי ביחסים מורכבים בין מדינות ובין עמים.

בבסיס המושג "לאומיות" נמצא "הלאום" – אנשים בעלי מאפיינים משותפים (כמו מוצא, טריטוריה, היסטוריה, שפה, תרבות, דת וערכים). הלאומיות מתייחסת למישורים שונים של הקיום הלאומי. זהו רגש עמוק של הזדהות של האדם עם הלאום שלו ונכונות להקריב מעצמו למען הכלל הלאומי. בנוסף זוהי שאיפה פוליטית של בני הלאום לביטוי הייחודיות הלאומית במסגרת של מדינה עצמאית שבה הלאום הוא הריבון. הלאומיות היא גם שאיפה תרבותית להאדרת המורשת הלאומית וטיפוחה.

תופעת הלאומיות, ולא הסיפור ההיסטורי של עם מסוים, היא הנושא של ספר זה. המחקר ההיסטורי עסק בתנועות לאומיות רבות בניסיון למצוא את המכנה המשותף לגילויים שונים של לאומיות ואת השונה ביניהם. בספר זה הדרך הפוכה. תחילה יוצגו המסקנות הכלליות ביחס ללאומיות, ולאחר מכן יידונו מקרים ספציפיים המדגימים את העקרונות הכלליים.

הספר נחלק לשני שערים. הראשון דן בלאומיות כתופעה אירופית. הפרקים הראשונים בשער הזה עוסקים בתופעת הלאומיות: הגדרתה, הגורמים להיווצרותה, מאפייניה, דרכי הגשמתה, תוצאותיה והשפעותיה. הפרקים שלאחר מכן סוקרים דוגמאות קונקרטיים של מאבקים לאומיים: החל מן המהפכה הצרפתית בסוף המאה ה־18 עד מלחמת־העולם הראשונה בראשית המאה ה־20.

שער ראשון:
לאומיות כללית

יחידה א : מהי לאומיות

תקציר

תופעת הלאומיות החלה במאה ה־19, ועד היום היא גורם שיש לו חשיבות עצומה. לאום הוא קבוצת אנשים השוכנת בשטח מסוים או במולדת היסטורית, ויש לה ערכי תרבות משותפים, כמו היסטוריה, שפה ודת. לאומיות היא תנועה השואפת לקיים שלטון עצמאי של הלאום בארצו ולבטא בה את ייחודו של הלאום. במאה ה־19 התקיימו באירופה הן מדינות לאום והן מדינות רב־לאומיות. *מדינת לאום היא מדינה שרוב תושביה הם בני לאום אחד. *מדינה רב־לאומית היא מדינה שבה חיים מיעוטים לאומיים רבים. רוב הלאומים בעולם אינם נהנים משלטון עצמאי והם היו והנם מיעוטים לאומיים במדינותיהם.

רוב המקרים, הלאומיות מתבססת על הקהילה האתנית. זוהי קבוצת אנשים שהגורמים המרכזיים לתחושת האחדות בה הם התרבות, המוצא והעבר המשותפים. במקרים רבים המורשת המשותפת השתמרה בידי אליטה – שכבה מצומצמת ובעלת השפעה – והיא שהנחילה את המורשת הזאת לכלל החברה. לאומיות המבוססת על העבר המשותף ועל השתייכות מלידה לקבוצה מכונה *לאומיות אתנית. יש גם לאומיות שאינה מבוססת על עבר משותף אלא על השתייכות למסגרת מדינית אחת – *הלאומיות האזרחית. זו קיימת בעיקר במדינות הגירה כמו ארצות־הברית שבהן יש קבוצות אתניות רבות והן מצליחות ליצור לאום. במדינות לאום רבות חיים מיעוטים לאומיים, שלהם יש מרכיבי תרבות, כמו שפה, דת ומנהגים, השונים מאלה של אוכלוסיית הרוב.

שני זרמים רעיוניים במאה ה־18 – ההשכלה והרומנטיקה – הם מקורותיה של הלאומיות. הוגי ההשכלה העלו על נס את ערכי החירות והשוויון, ובשםם תבעו שכל בני־האדם יוכלו לבחור את דרכם ולהשפיע על צביון המדינה. בעקבות זאת נוצר המושג *ריבונות העם, שהחליף את המושג ריבונות השליט המולך בחסד אלוהי. רעיונות החירות והשוויון הובילו לפרוץ *המהפכה האמריקנית (1776) ו*המהפכה הצרפתית (1789), ומהם נולדו הרעיון הלאומי והשאיפה לעצמאות מדינית. ממושג

השוויון בין בני־האדם נובע מושג השוויון בין הלאומים, ומזכותו של כל אדם לחירות נובעת זכותו של כל לאום לחירות לאומית. מדינת הלאום נתפסה כמסגרת שתוכל להבטיח לפרט חירות ושוויון זכויות. רעיונות הרומנטיקה הדגישו כי לכל עם יש זיקה נפשית עמוקה לארצו ולנופים שלה. לכל עם יש תרבות המיוחדת לו ועבר הראוי להיזכר. הלאומיות הרומנטית שואפת לבטא את תרבותו של העם, לחזק את זיקתו לארץ ולטבע ולהחיות את עברו המפואר. בנוסף הושפעה הלאומיות מ*התיעוש, מהעיון ומ*החילון ששינו את פני החברה והכלכלה במאה ה־19. בחברת ההמונים המודרנית, שבה האדם חי בבדידות בעיר הגדולה, ללא קשר עם קהילת המוצא שלו מאזורי הכפר, התעורר צורך במכנה משותף חדש. הלאומיות הייתה הדבק שחיבר את מגזרי החברה החדשים. הודות להתפתחות התחבורה והתקשורת התאפשרה ההפצה הרחבה של הרעיונות הלאומיים אל כלל הציבור.

התנועות הלאומיות טיפחו תרבות לאומית משותפת לבני הלאום. מרכיבי התרבות כללו בין היתר שפה משותפת, זיקה לארץ, דת משותפת, מועדים לאומיים, זיכרון היסטורי משותף וסמלים לאומיים כמו דגל והמנון. מערכת החינוך וכן התקשורת והטקסים הם שחייקו בקרב בני הלאום את הזהות הלאומית – הפרטית והציבורית. הזהות הלאומית הפכה למרכיב מרכזי בזהותם של האירופים. האנשים עצמם ומדינותיהם נדרשו להעדיף את המחויבות ללאום על פני מחויבות למעגלי זהות אחרים, כמו דת, משפחה, מעמד כלכלי ועיסוק.

התנועות הלאומיות, ומדינות הלאום שקמו בעקבותיהן, שינו את פני החברה. בחלק מן המקומות יצרה מדינת הלאום מערכת כלכלית גדולה ואחידה שאפשרה שיתוף פעולה ועלייה בפעילות הכלכלית. מדינת הלאום חוללה מהפכה בהפצת הידע והתרבות באמצעות הקמה והפעלה של רשתות חינוך בכל המדינה ולכל שכבות האוכלוסייה. לצד כוחה המלכד של הלאומיות היא פעלה גם ככוח מפלג בחברה. הדגשת המשותף לבני הלאום הראשי יצרה במקביל תחושה של דחיית בני הלאומים האחרים.

פרק 1 | מהי לאומיות?

הלאומיות הייתה אחת התופעות הבולטות ביותר במאה ה־19 ובמאה ה־20, והיא ממשיכה להשפיע גם כיום – בתחילת המאה ה־21. בכוח הרעיון הלאומי השיגו עמים עצמאות והוקמו מדינות חדשות. בכוח הרעיון הלאומי עוצבו מחדש גבולות ומדינות יצאו למלחמות. הרעיון הלאומי הוא אחד מן הכוחות המרכזיים ביותר שהשפיעו על ההיסטוריה של העולם במאתיים השנים האחרונות. גם שיבת היהודים לארץ־ישראל והקמתה של מדינת ישראל הן תוצאה של הלאומיות.

למושגים "לאום" ו"לאומיות" יש הגדרות רבות ושונות. היסטוריונים וסוציולוגים ניסו להבין את התופעה הזאת. הם ביקשו למצוא קווי דמיון בין התנועות הלאומיות בעמים שונים וכן את ההבדלים ביניהן.

אנתוני סמית, אחד החוקרים החשובים של הלאומיות, הגדיר את המושגים כך: "לאום הוא אוכלוסיית אנשים שיש לה שם, השוכנת בטריטוריה היסטורית או במולדת ולכל חבריה יש זיכרונות היסטוריים משותפים, תרבות ציבורית המונית, כלכלה אחת וזכויות וחובות משותפות. לאומיות היא תנועה **אידיאולוגית** המנסה להשיג ולקיים אוטונומיה, אחדות וזהות בשמה של אוכלוסייה שכמה מחבריה מאמינים שהיא 'לאום' בפועל או בכוח" (אנתוני ד' סמית, האומה בהיסטוריה, ירושלים 2003, עמ' 25).

סמית סבור כי הלאומיות היא מכנה משותף של קבוצה גדולה של אנשים החיים יחד במקום מסוים, החשים קשר למקום הזה, ויש להם תרבות משותפת (שפה, מנהגים, מוזיקה וכדומה), תפיסה משותפת של העבר (למשל, מנין באו? מי היו שליטיהם?) ומערכת כלכלית ופוליטית משותפת.

רעיון הלאומיות מבקש להוציא את הלאום מן הכוח אל הפועל – להפוך את הפוטנציאל הלאומי לממשות: לאחד את בני הלאום באזור מסוים ולאפשר להם שלטון עצמי. כך יוכל הלאום לבטא את ייחודו. במילים

אידיאולוגיה – השקפה המבוססת על רעיון מרכזי (אידיאה). הוגיה מבטיחים למאמינים בה כי הגשמתו של הרעיון תיצור את המציאות הטובה ביותר עבורם.

בקטע המתומצת הבא מתוך ספרו של אדמונדו דה אמיצ'יס, "הלב" (1904), ניתן לראות ביטוי לרגש לאומי דרך סיפורו של ילד איטלקי צעיר:

אוניה הפליגה מברצלונה אל נמל ג'נובה שבאיטליה. על סיפונה היו אנשים מכל העמים. בין כל האנשים האלה היה גם ילד איטלקי כבן אחת עשרה, לבוש קרעים וגלמוד.

שלושה מן הנוסעים באוניה שכנעו אותו לספר את קורותיו. הנוסעים לא היו איטלקים אך הבינו את דבריו, וקצת מתוך רחמים, קצת בלהט היין ששתו, נתנו לילד עוד ועוד כסף. הילד תחב את הכל לכיסו והודה לנדבנים. לבסוף טיפס אל יצועו, משך את היולין וחשב כי בעזרת הכסף הזה יוכל לקנות לעצמו אישהו מאכל טוב אחרי שנתיים שהיה רעב ללחם, ואולי להביא כסף הביתה. כן, הכסף הזה היה בשבילו אוצר קטן.

שלושת הנוסעים שנתנו לו את הכסף ישבו בתא, שתו יין וספרו על הארצות שבהן ביקרו עד שהגיעו גם לאיטליה. האחד התלונן על בתי המלון באיטליה, השני על הרכבות ובסופו של דבר התלהטו שלושתם והחלו להשמיע כל דבר שמצוי באיטליה. "עם של בורים", "עם מלוכלך". לפני שהספיק לומר השלישי "עם של גנבים" מפל של מטבעות נשפך על ראשיהם ועל הרצפה. "קחו בחזרה את הכסף שלכם", אמר הילד בבוז. "אני לא רוצה לקבל נדבה מאנשים שמעליבים את הארץ שלי" (אדמונדו דה אמיצ'יס, הלב, תל אביב 1991, עמ' 25–28).

שאלות

1. מה גרם לילד לוותר על "האוצר הקטן" שלו?
2. לפי הסיפור, איזה רגש או רעיון צריך לעמוד מעל לדאגה של אדם לרווחה האישית שלו?

באותה תקופה שלטו באירופה אימפריות גדולות שבהן היו לאומים רבים. השלטון באימפריות הרב־לאומיות הללו לא שאב את כוחו מן הלאומים שעליהם שלט, אלא כפה עצמו עליהם. רק באמצע המאה ה־19 החל תהליך הדרגתי שבו הצליחו כמה לאומים לממש את השאיפה לחיות במדינת לאום. כאמור, שאיפת בני הלאום היא להקים מדינת לאום. ואולם, גם לאחר שמושגת המטרה הזאת ממשיכות בדרך־כלל להתקיים במדינת הלאום קבוצות לאומיות המהוות מיעוט ביחס ללאום שהוא הרוב. הקבוצות האלה מכונות מיעוטים לאומיים. לעתים, חלק מבני לאום שכבר השיג מדינה חיים עדיין מחוץ למדינת הלאום שלהם ומהווים *מיעוט לאומי במדינות אחרות.

אחרות, רעיון הלאומיות מבקש להעניק ללאום את הזכות להגדיר בעצמו את צביון מדינתו ואת דמותו שלטיו (עקרון *"ההגדרה העצמית").

שאלות

1. האם, לפי הגדרתו של סמית, העם היהודי הוא לאום?
2. במה העם היהודי עונה להגדרה ובמה אינו תואם לה?

שאלת חזרה

הגדירו בקצרה כל אחד מהמושגים, המופיעים בראש הפרק, הכוללים את המילה "לאום".

מדינת לאום היא מדינה שרוב תושביה רואים את עצמם כבני לאום אחד. השאיפה של תנועות לאומיות היא ליצור התאמה בין המקום שבו חיים בני הלאום ובין מסגרת מדינית. כלומר, ליצור מדינת לאום – מדינה שבה רוב האזרחים הם בני הלאום.

רוב המדינות בימינו הן מדינות לאום. ואולם בחינה של מפת אירופה בתחילת המאה ה־19 מעלה כי היו בה מדינות לאום מעטות בלבד.

פרק 2 | צמיחת הלאומיות במאה ה־19

היה כוח אדיר. הכוח הזה מוטט אימפריות, הקים מדינות, שינה גבולות ואף הוביל למלחמת־העולם הראשונה.

מהן הנסיבות ההיסטוריות שהובילו לצמיחת הלאומיות במאה ה־19? ומה ההסבר לעוצמתה הגדולה?

לצמיחת הלאומיות היו כמה גורמים. הלאומיות ניזונה מזרמים רעיוניים שהתפתחו במאה ה־18 באירופה – ההשכלה והרומנטיקה. כמו־כן, הלאומיות צמחה בתגובה למציאות החברתית־כלכלית החדשה שהייתה קיימת באירופה – חברת ההמונים המודרנית.

במשך מאות שנים התקיימו חברות על בסיס מכנה משותף – אתני, משפחתי ודתי. במקביל התקיימו מסגרות מדיניות כמו ממלכות ורפובליקות. על־פירוב לא הייתה חפיפה מלאה בין השטחים שבהם ישבה קבוצה לאומית ובין המסגרת המדינית. במהלך המאה ה־19 התגבשו ברחבי אירופה תנועות לאומיות ששאפו להשיג עצמאות לעמים שלהן באמצעות הקמת מדינה באזור שבו ישבו. כלומר, שאיפתן של התנועות האלה הייתה להתאים בין מקום מושבו של הלאום ובין המסגרת המדינית. ללאומיות כתפיסת עולם

מושגים

- ◀ תנועת ההשכלה
- ◀ חירות ושוויון
- ◀ ריבונות העם
- ◀ התנועה הרומנטית
- ◀ חילון
- ◀ עיר
- ◀ מודרניזציה